

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Герасименка Миколи Володимировича
«Ідея в системі суспільної життєдіяльності:
соціально-філософський аналіз»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Проблема, для розв'язання якої здійснене дисертаційне дослідження Герасименко М. В., зумовлена тим, що наші сучасники живуть в епоху невизначеності, розчарування і втрати ілюзій. Секулярні ідейні конструкції, утопії і релігійні вчення минулих епох значною мірою перестали виконувати функцію мобілізаційних ідеалів. Вони або вичерпали себе, або зазнали банкрутства, або істотно ослабли. Величні ідейні проекти, канони і табу вже не надихують і не викликають страху. Вони недієздатні з причин ледве не тотальної байдужості до них. Під знак питання поставлена сама можливість і доречність будь-яких ідейних проектів у якості мобілізаційних ідеалів.

За такого стану речей об'єктивно й закономірно актуалізується ідейно-світоглядний аспект суспільної життєдіяльності. Проблема полягає в тому, що в наш час доводиться мати справу не стільки з дефіцитом ідей, скільки – навпаки – з розгубленістю суспільства перед їх надлишком за відсутності чи розпорошеності загальнозначущих критеріїв, котрі дозволили б здійснити раціональний вибір ідейної позиції.

Актуальність дисертаційного дослідження Герасименка М. В. зумовлена кризовим станом сучасної цивілізації, який полягає насамперед у руйнуванні автентичних людській гармонії форм життєдіяльності, а відносини між людьми і взаємодія з природою мають все більш опосередкований, абстрактний характер. Тенденції деміфологізації, десакралізації і секуляризації призводять до тотального поширення «нудьги світу без Бога». Тому особливої актуальності набуває проблематика смислів,

цінностей, ідей та ідеалів, спроможних виконувати функцію духовних основ, фундаменту ефективних суспільних інфраструктур.

Можна погодитись з аргументами автора, коли він стверджує, що постіндустріальна революція, урбанізація та інформатизація сформували специфічну культуру відірваних від соціокультурного коріння новітніх люмпенів фізичної та розумової праці, готових некритично підтримати практично будь-який міф. Разом з тим динаміка секуляризації призвела до появи такого типу людини, для якого основним мотивом діяльності й ключовим життєвим кредо стало задоволення егоїстичних потреб і бажань. Це самовдоволений індивід, котрий є продуктом розвитку свободи і демократії, але сам не є носієм властивих і життєво важливих для існування демократії відповідальності, обов'язку, самокритичності.

Зазначена онтологічна особливість зумовлює те, що для такого типу людини властиво заперечувати все, що обмежує її права і свободи; вона повстає проти соціальних інститутів і процесів соціалізації – проти всього, що утворює сам фундамент кожного суспільства; вона радикально несамокритична, тому вважає відповідальним за будь-які недоліки помилки і негативні тенденції будь-кого ззовні, але не саму себе; нарешті, вона не визнає авторитетів, самодисципліни, самообмежень і традицій, оскільки для неї буттєвим взірцем є гедоністичне суспільство, в якому все поставлено на службу задоволення її потреб і насолод. З цього приводу варто пригадати влучне зауваження М. Шелера про те, що спосіб життя, який орієнтований переважно на насолоду, постає *par excellence* старечим явищем як на рівні індивідуального життя, так і на рівні буття людської цивілізації в цілому.

Дисертант слушно зазначає, що величні, переконливі ідеї мають надзвичайну суспільну силу, вплив і значення. За критерієм впливовості й спонукальності вони не поступаються найвизначнішим зразкам матеріальної культури. Як влучно зауважив Герасименко М. В., обґрунтуванням тези про матеріальну силу ідей К. Маркс мимоволі підважив власну фундаментальну концепцію щодо сутності основного питання філософії як первинності,

онтологічної визначальності матерії по відношенню до духу. Справді, якщо ідея як основна атрибутивна ознака сфери духу може набувати матеріальної сили, то ситуація з марксистською інтерпретацією основного питання філософії автоматично потребує корекції: або духовна сфера взагалі набуває домінативного, детермінативного онтологічного значення, або – щонайменше – спростовується доцільність дихотомії, розмежування матеріальної та духовної сфер дійсності на принципах опозиційності, антиномії.

Автор дисертації окреслив і зворотний бік медалі матеріальної сили ідей, який полягає в тому, що ідеологічний праксис часто дискредитує той чи інший ідейний вектор в очах масової свідомості і – як наслідок – ідейна платформа опиняється на маргінесі або й узагалі набуває для абсолютної більшості суспільства вкрай негативних, демонічних ознак. Приміром, німецькі селяни й буржуазія спочатку поставились до Наполеона із захопленням і якби він знищив феодальний режим і створив республіку, то історія Європи мала б зовсім інший вектор розвитку, однак у Німеччині утвердився режим економічного і військового контролю Франції. Результат відомий: якщо французи прийшли в Німеччину з факелами свободи й братерства, то пішли вони як вороги, а правлячі класи дискредитували в очах народу демократію, свободу, парламентаризм, самоуправління тощо, подавши все це у вигляді символу національного ворога німців.

Герасименко М. В. переконливо довів, що не існує ідейних напрямків, які з точки зору соціальної ефективності є панацеєю. З іншого боку, мету суспільного успіху можна досягти, застосувавши різні соціальні підходи, пріоритети і преференції. Наприклад, післявоєнне «німецьке диво» – це результат здійснення у вигляді реформ Л. Ерхарда теоретичного проекту лібералів, а от «японське диво» є розробкою японських соціологів, котрі після невдач лібералізму запропонували в 50-х роках ХХ століття використовувати традиційні для Японії колективістські структури. Ці приклади доводять, що принципово можливо досягти успіху,

використовуючи навіть парадигмально несумісні, протилежні ідейно-світоглядні підходи. Головне, щоб вони були сумісними з особливостями конкретно-історичного суспільства в соціально-економічній, культурній, ментальній та іншій сферах. Тут, дійсно, варто чітко розрізняти теоретичну чистоту ідеологій та практичну потребу у переключенні з одного типу на інший – що, зокрема, забезпечується демократичними механізмами ротації правлячого класу, різнорідних парламентських коаліцій тощо.

Як слушно зазначає автор дисертації, ідейний простір сучасності поліаспектний і багатовимірний. Його змістовні акценти є результатом складних, а інколи кон'юнктурних причинно-наслідкових зв'язків. Ця обставина, з одного боку, ставить під сумнів об'єктивність сучасної ідейної картини світу, а з іншого, – спонукає до необхідності аналізу, рефлексії і перегляду її змістовних акцентів. Водночас така необхідність цілком очевидна ще й із теоретико-методологічних міркувань.

Кожна картина світу є результатом генезису деяких знань та ідей, застосування, оперування цими ідеями на рівні конкретно-історичних потреб теорії і практики. Не випадково до появи писемності картина світу мала для пересічного індивіда зовсім інший вигляд, ніж у наш час. Якщо порівняти виховання дітей сьогодні і за первіснообщинного ладу, то з'ясується, що європейська дитина вчиться застосовувати складні елементи будівельного конструктора, натомість освіта дитини дописемної епохи практично повністю базувалася на усному слові.

Герасименко М. В. переконливо ілюструє тезу, згідно з якою відмінності картин світу зумовлені соціокультурними, аксіологічними, деонтологічними, ментальними та іншими чинниками. Суть проблеми полягає не стільки в тому, наскільки відповідають дійсності створені людиною ті чи інші картини світу, скільки в тому, як людина відповідно до своїх поглядів і понять вибудовує світ, частиною якого сама є. Під цими поглядами і поняттями слід розуміти всі знання і уявлення, якими обумовлена життєдіяльність. Ця сфера, власне, і є світоглядом.

На думку автора, специфіка формування світогляду полягає в тому, що пізнанню завжди бракує наукових даних з тієї чи іншої сфери знання. Для вичерпного знання потрібна сукупність всього соціального й індивідуального досвіду, однак така повнота досвіду пізнання і практики в принципі недосяжна, тому і світогляд, і різні картини світу виконують компенсаторну функцію нівелювання нестачі сукупного досвіду людства, підштовхуючи до необхідності побудови уявлень про світ на принципах методологічного плюралізму.

Герасименко М. В. характеризує стиль мислення сучасної епохи як істотну складову формування світогляду і картин світу. Саме під впливом того чи іншого стилю мислення все більше генеруються нині світоглядні преференції і гносеологічні принципи теоретичного освоєння світу, розробляються ціннісні пріоритети, котрі притаманні суспільній свідомості відповідної епохи і визначають її «горизонт мислення».

Генезис ідейного життя будь-якого суспільства невіддільний від фактора світогляду, від домінування в суспільстві певної світоглядної парадигми. Згідно з аргументацією автора дисертації, специфіка формування світогляду полягає в тому, що пізнанню завжди бракує наукових даних з тієї чи іншої сфери знання. Для вичерпного знання потрібна сукупність всього соціального й індивідуального досвіду, однак така повнота досвіду пізнання і практики в принципі недосяжна, тому і світогляд, і різні картини світу виконують компенсаторну функцію нівелювання нестачі сукупного досвіду людства, підштовхуючи до необхідності побудови уявлень про світ на принципах методологічного плюралізму.

Як наголошує автор дисертації, всі суспільні сфери перебувають у корелятивній діалектичній єдності й діють за взаємопотенціуючим принципом. Суспільство може ефективно функціонувати лише за умови послідовного виконання кожною із суспільних сфер свого функціонального призначення. При цьому гіпертрофований розвиток однієї зі сфер негативно позначається на перспективах функціонування всього суспільства – зрештою,

як і неповноцінний розвиток якоїсь сфери. Приміром, недооцінка значущості матеріального виробництва і економічної сфери загалом призводить до зниження рівня споживання і наростання кризових явищ у суспільстві; розмивання норм і цінностей (атрибутів соціальної сфери), котрі регулюють поведінку індивідів, зумовлює соціальну ентропію, безлади, конфлікти і анархію; утвердження ідеї примату політики над економікою та іншими суспільними сферами часто взагалі завершується крахом соціальної системи.

Герасименко М. В. влучно зауважив, що переваги епохи інформаційного суспільства мають і «зворотний бік Місяця» – збіднення, спрощення і загалом втрату критичного світовідчуття, спонтанне насаджування квантитативного, гедоністичного, спрIMITизовано-прагматичного ставлення до основних аспектів життєдіяльності. Не випадково піднесення і утвердження гегемонії комп'ютера співпало із занепадом гуманітарного світобачення: саме завдяки комп'ютеру в свідомості сучасної людини дивовижним чином поєднуються неймовірна обізнаність та світоглядна інфантильність, почуття всемогутності та невротичної невпевненості. Поширення знань відбувається на тлі їх фрагментації, диверсифікації, вівісекції на автономні сегменти, обмеженості системного сприйняття світу, втрати самої спроможності пересічної людської свідомості до цілісного, поліаспектного сприйняття дійсності.

Автор привертає увагу до того, що сучасна людина не має можливості й часу тримати в голові певну структуру, ідею автора, яка розгортається шляхом чітко сконструйованої логіки викладу: з огляду на прискорену динамізацію темпів і стилю життя людині простіше й зручніше сприймати інформацію із засобів масової комунікації, зазирнувши, наприклад, в Інтернет, оперативно зауваживши важливі для себе аспекти.

Герасименко М. В. концептуалізував показову для функціонування практично кожного суспільства закономірність: у процесі вдосконалення і структурно-функціонального ускладнення будівлі соціуму все більш істотного, вирішального значення набуває фундамент не стільки

матеріально-економічний, скільки ідейний і духовно-світоглядний, символічний, за відсутності якого будь-який матеріальний і структурний каркас втрачає свій смисл, значення і доцільність. Сама економічна сфера суспільної життєдіяльності набуває все більш умовних, віртуальних, ефемерних ознак, визнаючи свою залежність від очікувань символічного гатунку і внесення навіть незначних змін у політико-ідеологічні баланси.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертації достатньо обґрунтовані завдяки використанню широкої теоретичної та емпіричної бази, адекватної методології, апробації отриманих результатів на наукових комунікативних заходах. Зокрема, в роботі використано такі методи: системний – для розгляду ідейної сфери як елемента системи суспільної життєдіяльності; діалектичний – з метою дослідження процесів і явищ ідеювання в розвитку і взаємозв'язку; індукції – для узагальнення з високим ступенем достовірності процесів, що визначають особливості генезису ідеї в системі суспільної життєдіяльності; дедукції – задля виведення логіки одиничного із загального, а також конкретно-історичного із трансісторичного; єдності історичного та логічного – для з'ясування особливостей виникнення та закономірностей становлення уявлень про зміст ідей; компаративістський – з метою виявлення світоглядних, аксіологічних та телеологічних відмінностей різних концептуальних підходів до уявлень про сутнісні ознаки ідейної сфери.

Автором чітко сформульовано об'єкт і предмет дослідження, визначено його мету, для досягнення якої окреслено комплекс наукових завдань. Їх виконання дозволило розв'язати визначену в дисертації наукову проблему. Робота ґрунтується на принципах наукової об'єктивності, що забезпечило поліаспектне розкриття сутності ідентичності як атрибуту людини і суспільства.

Результати дисертації знайшли належне відображення у друкованих працях. Вони мають істотне теоретико-методологічне і праксеологічне значення, оскільки надають знанням про ідейну сферу ознак критеріальної

виразності й переконливості. Висновки дослідження можуть слугувати підґрунтям для підготовки нормативних курсів, підручників і навчальних посібників із соціальної філософії, соціології, політології та культурології.

Наукова новизна одержаних результатів і висновки дисертації повною мірою відповідають поставленим завданням та відображають наукові досягнення дисертанта. Зокрема, автор істотно поглибив тезу, відповідно до якої ідейні спонуки є визначальними чинниками суспільного розвитку. Кожна тут-і-тепер даність індивідуального чи надіндивідуального рівня постає наслідком певної конфігурації, ієрархії, взаємодії ідей, їх спонукального, евристичного, креативного, мобілізуючого, організуючого та іншого впливу. За відсутності ефективних ідей виявляється неможливим ефективне функціонування суспільства. Занепад соціальної інституції чи цивілізаційної тенденції – це апріорі й насамперед результат занепаду ідеї, яка лежить в основі цієї інституції чи тенденції.

Відтак, методи й принципи синтезування, систематизації та концептуалізації ідейно-теоретичних пріоритетів набувають статусу чи не вирішального фактора суспільного розвитку. Разом з тим, як наголошує автор, суспільство може реалізувати лише ті ідеї, які когерентні, співзвучні мисленню епохи, не суперечать світоглядним пріоритетам, стереотипам і автоматизмом. Ця теза спонукає до подальших плідних рефлексій.

Безперечно, ідейна сфера завжди була істотним каталізатором суспільної генези. Цю закономірність, як аргументовано доводить автор дисертації, виразно доповнює низка особливостей: зокрема, якщо ідея аргументаційно забезпечена й переконливо оприлюднена, то вона набуває ознак надійного інструменту для динамічного поступу суспільства в напрямку максимального розкриття духовного, вольового, ментального, господарсько-виробничого та іншого потенціалу. І навпаки: якщо ідея аргументаційно непереконлива і світоглядно невиразна, то це призводить до суспільної розгубленості й дезорієнтації в часі та просторі, що не лише негативно позначається на досягненні суспільного оптимуму, а й спонукає до

майже неминучих регресивних тенденцій як на макросоціальному рівні, так і в сфері індивідуальної «екзистенційної еміграції», відчуженості громадян від загальносуспільних потреб і завдань.

Важливим науковим здобутком поданої на розгляд дисертації є теза про те, що наперед визначити ефективність ідеї неможливо, оскільки сама по собі вона є класичною потенцією, можливістю, яка актуалізується, реалізується, втілюється на практиці в результаті взаємодії багатьох факторів-детермінант. Несприйнята, непідтримана індивідуальною і масовою свідомістю ідея залишається безплідною. Якщо ж вона легітимізує себе в статусі індивідуального чи колективного переконання, то автоматично набуває конкретно-історичної і навіть трансісторичної значущості.

Як виразно ілюструє автор дисертації, буття кожної ідеї подібне до буття організму: воно проходить фази народження, розвитку, старіння і смерті. В багатьох випадках тривалість життя ідеї залежить від закладеного в неї змістовного й спонукального потенціалу, який може бути мізерним, а може – практично невичерпним. Ця причинно-наслідкова особливість пояснює, чому одні ідеї успішно функціонують упродовж тисячоліть, а інші помирають, ледь народившись. Втім, існує також фактор суспільства, який здійснює чим далі, тим більш вирішальний вплив на життєвий цикл ідеї: соціум діє за принципом гігантського транслятора – одні ідеї він популяризує, а інші ігнорує, зводить до маргінального статусу, прирікає на епістемологічну та гносеологічну смерть. В епоху інформаційного суспільства цей аспект набуває вирішального значення: змістовний ресурс ідеї відходить на другий план, йому відводиться другорядне значення, натомість визначальним чинником постає прихильність інформаційної сфери суспільства і насамперед засобів масової інформації, які на власний розсуд можуть дати щасливий квиток у майбутнє навіть безглуздій ідеї, задушивши при цьому в інформаційному вакуумі ідею перспективну, інноваційну і геніальну.

Результати даного наукового дослідження, основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації, відображені у наукових публікаціях автора, пройшли достатню апробацію і доповідались на численних всеукраїнських наукових конференціях.

У цілому дисертаційна робота М.В.Герасименка є актуальним, ґрунтовним, науково-ґрамотним, завершеним дослідженням, яке відзначається явною науковою новизною і виконано на основі глибокого аналізу наукових джерел з фокусацією «зрізу» на методологічних проблемах виявлення суспільної ролі ідей у їхньому світоглядному значенні та соціально-інструментальному застосуванні.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження в цілому, слід все ж висловити кілька зауважень та побажань:

По-перше, дисертанту варто було би більшою мірою звернутися до інституційного аспекту функціонування ідей у суспільстві. На різних етапах розвитку суспільств ідеї реалізовувалися за допомогою різних інститутів і це суттєвим чином коригувало спосіб і характер впливу ідей на систему суспільної життєдіяльності. Звернення до аналізу ідей з конкретними соціальними інститутами додало би конкретики і практичної доказовості аргументації дисертанта, яка достатньо переконлива на загальному концептуальному рівні.

По-друге, автору слід було більш розгорнуто представити розробку проблеми ролі і місця ідей в системі суспільної життєдіяльності у проекті критичної соціальної теорії Франкфуртської школи соціальних досліджень – від Макса Горкгаймера і до Акселя Гонета, – для того, щоб можна було чіткіше окреслити межі можливості застосування раціональної аргументації у соціальному аналізі ідей. Якщо праці Теодора Адорно дисертант згадує і аналізує, то праці інших представників цієї школи залишилися недостатньо залученими до розкриття теми даного дослідження. Передусім, бракує врахування внеску у дослідження ідей Юргена Габермаса, зокрема тієї його теоретичної позиції, яку втілює ключова фраза з його статті «Ідея

університету»: «...інституція зберігає свою здатність функціонувати до тих пір, поки вона втілює в життя властиву їй ідею». Таке розуміння соціально-інституційної функції ідей властиве усій філософії Габермаса, про що може свідчити його друга московська лекція 1989 року «Філософська суперечка навколо ідеї демократії», коли він говорить уже не про університет, а про інститут демократії як про втілення «ідеї програмуючого впливу на самих себе за допомогою закону». Інструментальні впливи ідей Габермаса пропонує розглядати в контексті їхньої базової функції легітимації – дисертанту варто було би також звернути на це більшу увагу.

По-третє, аналізуючи в підрозділі 1.1. генезис уявлень про ідею та її онтологічний контекст, дисертант не з'ясував, від чого такий генезис залежить – від особистісних світоглядних пріоритетів знакових представників філософської і загалом інтелектуальної еліти, від так званого духу епохи, від аксіологічних та етичних домінант панівної світоглядної парадигми і т. ін. Навіть якщо відштовхуватись від тези про «доцільність врахування всіх зазначених (і не лише зазначених) факторів» (як пише сам дисертант), то все одно залишається відкритим питання щодо ієрархії значущості.

По-четверте, до кінця не проясненим все ж залишається стосунок соціально-філософського дослідження ідей до їхнього вивчення засобами філософії науки і соціальної епістемології. З одного боку, наявна доволі значна кількість сюжетів – починаючи від праці Альфреда Норта Уайтхеда «Пригоди ідей» і закінчуючи масштабним дослідженням на межі з соціологією і філософією науки «Соціологія філософій», – які дають можливість почерпнути важливі сюжети та науковий матеріал для соціально-філософської концептуалізації. З іншого боку, необхідне чітке розмежування – за базовими цінностями і стратегічними цілями дослідження, методологією, предметною сферою, засобами доведення та очікуваними результатами дослідження між соціальною філософією та іншими філософськими та спеціальними соціальними та гуманітарними науками. Такого задовільного у

своїй повноті розмежування автор все ж не здійснив, а тому в цілому переконливе за результатами його власне дослідження не до кінця продуктивно може бути співвіднесене зі здобутками інших галузей знання.

По-п'яте, автор не завжди спирається на напрацьовані у вітчизняному науковому просторі дослідження, релевантні до теми його дисертації та методів, які використані в ній. Автор згадує класичні розробки П.В.Копніна, але слід було продовжити опрацьовувати здобутки інших представників Київської філософської школи – В.І.Шинкарука, В.П. Іванова, О.І.Яценка та інших. Це не лише збагатило би дане дослідження філософською проблематикою, але й чіткіше позначило би розвиток національної традиції філософування загалом.

При цьому слід зазначити, що висловлені зауваження і побажання не заперечують актуальність, новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи в цілому і не піддають сумніву наукову вартість дослідницької праці дисертанта.

В цілому ж дисертація Миколи Володимировича Герасименка є оригінальним і завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати, які в сукупності дають підстави стверджувати, що мету дисертації – здійснення соціально-філософського аналізу змістовно-інструментальних аспектів ідеї як елемента системи суспільної життєдіяльності – успішно досягнуто. Такі результати отримано у результаті дослідницької роботи, яка є соціально-філософською за своєю методологією, понятійним апаратом та засобами доведення. Відповідно, у дисертації здійснено масштабні і концептуальні узагальнення здобутків, досягнутих раніше іншими дослідниками щодо зазначеної проблематики, на основі цього автор розвиває один з важливих напрямів сучасної соціальної філософії – а саме теоретико-методологічне дослідження світоглядної та суспільно-інструментальної значущості ідей.

Зміст автореферату дисертаційної роботи є тотожним основним положенням її рукопису.

Подана до захисту дисертація Миколи Володимировича Герасименка «Ідея в системі суспільної життєдіяльності: соціально-філософський аналіз» виконана на належно високому теоретичному і методологічному рівнях, відповідає пунктам 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567.

Таким чином, дослідник цілком заслуговує присудження йому наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Бойченко М.І.

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР НАЧ
КАРАУЛЬНА Н.В.
18.05 2016р

